

Vrede over Israël

Jaargang 51
Nummer 5
November 2007

Van de redactie	2
Oog om oog, tand om tand	3
Een Israëlcommissie aan het werk	7
Bij de synagoge van Zwolle	10
Nieuwe Nederlanders	14

De synagoge van Zwolle met op de voorgevel de tekst: Want mijn huis is een huis van gebed voor alle volkeren

Tweemaandelijks orgaan, uitgegeven door Deputaten 'Kerk en Israël' van de Christelijke Gereformeerde Kerken in Nederland

Van de redactie

In het laatste nummer van Jaargang 51 staat vooral Zwolle centraal. In de kerkelijke gemeente bestaat sinds 2002 een 'Commissie Kerk en Israël'. In een tweetal artikelen toont de commissie iets van haar werkzaamheden.

De Schriftstudie wordt verzorgd door ds. J.G. Schenau. De Bijbelwoorden 'oog om oog, tand om tand' hebben door de eeuwen heen veel vragen opgeworpen. In zijn uitleg laat ds. Schenau zien hoe deze woorden in het Oude Testament gebruikt worden, hoe ze binnen de joodse traditie zijn toegepast en hoe Jezus ze in het Nieuwe Testament heeft uitgelegd. Daarnaast toont hij aan hoe dit zogenaamde *ius talionis* in het huidige Midden Oosten-conflict ten onrechte de geweldsdynamiek in stand houdt.

Na de Schriftstudie volgen twee artikelen van de 'Commissie Kerk en Israël' van de Christelijke Gereformeerde kerk van Zwolle.

Mevrouw Harriët Tamminga-Hebels vertelt in het artikel 'Een Israëlcommissie aan het werk' hoe de commissie er in geslaagd is de gemeente te betrekken bij Israël. Er zijn contacten gelegd met een Messiasbelijdende gemeente in Israël. Met deze gemeente is een partnerschap aangegaan. Op een boeiende manier wordt verteld hoe de contacten gelegd

zijn en wat de plannen voor de toekomst zijn.

In de serie 'Bij de synagoge van...' schrijft mevrouw Alie Bakker over de geschiedenis van het Jodendom in Zwolle.

Ook in Zwolle viel de Joodse gemeenschap door de eeuwen heen vervolging, verbanning, gastvrijheid, gelijkberechtiging en vernietiging in concentratiekampen ten deel. Met dankbaarheid wordt melding gemaakt van het feit dat in het heden in Zwolle, zij het niet op elke sabbat, 'Mozes in de synagoge wordt voorgelezen' (Hand. 15:21).

Afgesloten wordt met een boekbespreking.

Drs. Bart Wallet, schreef een boeiend boek over 'De integratie van de joden in Nederland 1814-1851'. Het kreeg de titel mee: 'Nieuwe Nederlanders'.

Drs. Bart Wallet is onderzoeker bij de vakgroep Hebreeuws, Aramees en joodse studies aan de Universiteit van Amsterdam en doceert daarnaast joodse geschiedenis aan de Katholieke Universiteit Leuven.

Oog om oog, tand om tand

J.G. Schenau

Nog steeds actueel

Het schijnt een belangrijke drijfveer te zijn achter het aanhoudende Midden Oosten-conflict. Zowel radicale Palestijnen als hardvochtige Joden beroepen zich erop. Met zoveel woorden of onuitsgesproken. Het 'oog om oog, tand om tand'-principe lijkt dan de geweldsdynamiek in stand te moeten houden, totdat iedereen blind is of in elk geval niemand meer iets heeft om tanden in te zetten.

Waar het islamisme het rechtssysteem beheerst (te denken valt aan landen als Iran en Saoedi-Arabië) worden op basis hiervan weer lijfstraffen uitgevoerd: handen afgehakt, neuzen afgesneden. Wie op indringende wijze geïnformeerd wil worden over hoe dat toeging in Afghanistan onder de taliban, leze de boeken van Khaled Hosseini, De Vliegeraar en Duizend schitterende zonnen.

Ius talionis

We hebben het over een bepaald gebruik van het zogenaamde 'ius talionis', het recht van vergelding, dat ook in het Oude Testament een belangrijk rechtsbeginsel is. Alleen al het feit, dat het in drie wetsverzamelingen een plaats kreeg, geeft het grote belang aan. We vinden het in Exodus 21:23-25, in Leviticus 24:19,20 en in Deuteronomium 19:21. Ik wil vooral ingaan op Exodus 21, en van daaruit iets zeggen over de beide andere plaatsen.

De genoemde tekst uit Exodus staat in het zgn. Bondsboek, Ex.20:22-23:33.

We vinden hier een lange monoloog van de Here, waarin hij via Mozes aan het volk Israël richtlijnen geeft voor het leven in het beloofde land. Dit bondsboek begint en sluit af met voorschriften voor de dienst aan de Here. Daardoor omsloten vinden we in 21:1-22:16 rechtsregels voor de samenleving. Met name uitgewerkt op het terrein van het 6e en het 8e gebod: over lijf en leden en over geld en goed van de naaste.

In dat kader wordt vanaf 21:22 een situatie geschetst, waarbij twee vechtende mannen een zwangere vrouw zo raken, dat zich een spontane abortus voordoet. In dat geval zou de benadeelde echtgenoot van die vrouw bij de rechter een financiële schadeclaim neer kunnen leggen. Hij, want hem wordt nageslacht ontnomen, wat in een patriarchale samenleving kennelijk zwaarder weegt dan het verlies dat een vrouw lijdt.

Daaraan wordt dan voor ander toegebracht lichamelijk letsel vanaf vs.23 het recht van vergelding verbonden: leven voor leven, oog voor oog, tand voor tand, hand voor hand, voet voor voet, blaar voor blaar, wond voor wond, striem voor striem. In vergelijking met de versies in Leviticus en Deuteronomium vallen in deze opsomming vooral blaar, wond en striem op. Die heeft alleen Exodus. Voor deze vormen van letsel worden in het Hebreeuws gelijke woorden gebruikt als in het lied van Lamech: 'ik sloeg een man dood om mijn wonde, een knaap om mijn striem'

23. Maar indien er een ander letsel is, zult gij geven leven voor leven, 24. oog voor oog, tand voor tand, hand voor hand, voet voor voet, 25. blaar voor blaar, wond voor wond, striem voor striem.

Schriftstudie
n.a.v.
Exodus 21:
23-25

J.G. Schenau

Geen ongebreidelde wraak dus, maar een eerlijke schadeloosstelling

(Gen.4:23). Dit bevestigt de indruk, dat deze rechtsregel de buitenproportionele wraak van Lamech wil terugbrengen tot een evenredige vergelding. Voor een leven mag niet meer dan één leven, voor de schade aan een oog niet meer dan één oog vergolden worden. Geen ongebreidelde wraak dus, maar een eerlijke schadeloosstelling. Wat hierbij van groot belang is: de toepassing van het ‘oog om oog, tand om tand’ wordt naar de rechter verwezen (Ex.21:22). Eigenrichting is uitgesloten.

Geen unieke rechtsregelregel

Overigens is deze rechtsregel voor Israël bepaald niet uniek in het oude Oosten. Hij komt bijvoorbeeld ook al voor in de veel oudere Babylonische Wetscodex van Hammurabi. Het opvallende is, dat deze codex vanuit het oogpunt van menselijkheid een stap

terug lijkt. De nog weer oudere wetten van Esnunna kennen alleen een geldboete als straf op lichamelijk letsel. Toch is het geen stap terug, want een geldboete is voor de een een pijnlijker straf dan voor de ander, terwijl bij

het *ius talionis* de pijn zo eerlijk mogelijk wordt verdeeld.

Overigens is er in het Oude Testament in vergelijking met de Codex Hammurabi wel sprake van een tendens naar meer menselijkheid: in de Codex Hammurabi geldt het recht van vergelding alleen voor vrije burgers. In het Oude Testament ook voor de slaven (zie vers 26 en 27, zij het dat in dat geval een heer getroffen wordt in zijn slaaf zelf, deze dient namelijk vrijgelaten). Hierin openbaart zich de rijkdom van het

verbond, gesloten met Abraham en zijn nageslacht. Gods ontferming mag een uitstraling hebben over iemands hele huishouden, incl. de slaven en slavinnen. Barmhartigheid voor de naaste, ongeacht zijn sociale status, is gegrond in Gods barmhartigheid. De trouw van God draagt het bestaan van allen, die in het verbond besloten zijn.

Een spannende vraag is, of deze tendens naar meer menselijkheid zich ook nog verder doorzet. Dat lijkt er wel op. In Leviticus 24:19 en 20 is de context een andere: godslastering. Wie heel direct door te vloeken Gods naam in verband brengt met dood en verderf, overleeft die zonde niet. Ook op moord staat de doodstraf, op dierenmishandeling een geldboete, voor het toebrengen van lichamelijk letsel geldt weer het recht van vergelding. In Lev. 24:22 wordt dit recht ook geldig verklaard voor de vreemdeling. In dit geval de ‘ger’ – het woord voor vreemdeling dat een grote mate van integratie aangeeft. Dus niet alleen lijf en leden van vrije burgers verdienen in Israël bescherming, ook dat van slaven en zelfs dat van allochtonen.

In Deuteronomium 19 is iets wonderlijks aan de hand. Daar wordt in vs. 21 het ‘oog om oog, tand om tand’ direct in verband gebracht met het uitspreken van een vals getuigenis. Of zelfs met het beramen daarvan! Het opmerkelijke is dan natuurlijk, dat er in zo’n geval geen sprake is van lichamelijk letsel. Het is ondenkbaar, dat dan de vergelding wel een lichamelijk karakter zou kunnen hebben. Juist het noemen van verschillende lichaamsdelen maakt een lijfelijke toepassing bij een niet lijfelijk vergrijp onmogelijk. ‘Oog om oog, tand om tand’ lijkt hier een technische term geworden voor een rechtvaardige, proportionele genoegdoening in welke vorm dan ook.

Ooit letterlijk toegepast?

Dat roept de vraag op, of bij het *ius*

Stèle met de codex
‘Hammurabi’

talionis, het recht van vergelding, sowieso ooit een letterlijke toepassing is bedoeld? In het Oude Testament vinden we wel praktijkvoorbeelden van de doodstraf (hoewel bij de regel 'leven voor leven' ook onderscheid wordt gemaakt tussen opzettelijk of per ongeluk doden) en ook wel van *ius talionis*-achtige vergelding (Ex.4:23; Richt.1:6; 1 Sam.15:33; 1 Kon.21:19) maar niet van bijvoorbeeld het afhakken van een hand als straf op de onherstelbare schade aan de hand van een ander (Deut.25:11,12 en Spr.30:17 komen er het dichtst bij).

Joodse stemmen uit het verleden bevestigen de indruk, dat het *ius talionis* in de praktijk toch vaak door middel van een geldboete is afgedaan. Zo is het te vinden bij de Joodse geschiedschrijver Josephus. Rabbijn Shlomo Yitzhaki (hij stierf in 1145) zegt zelf de vroegere traditie zo samen te vatten: 'Als iemand een medemens blind maakt, moet hij hem de waarde van een oog betalen'. Joodse schriftgeleerden geven de absurditeit van een letterlijke toepassing aan met vragen als: stel dat het oog van een dader groter is dan dat van een slachtoffer, kun je dan nog spreken van oog om oog? Of: als een slachtoffer al aan één oog blind was, zouden dan niet beide ogen van een dader uitgestoken moeten worden?

In de Misjna¹ (eind 2e eeuw) wordt gezegd, dat alle geschillen om lichamelijke verwondingen aan een gerechtshof moeten worden voorgelegd en dat 'de beoordeling over de hoeveelheid geld of de geldwaarde van een lichaamsdeel in een gerechtshof plaats moet vinden'. De optie van geldelijke genoegdoening vind je ook al in het Oude Testament zelf, bijvoorbeeld in de directe context van Ex.21:23-25, namelijk in Exod.21:19 (vgl. ook 1 Kon.20:39).

Overigens leeft in het hele oude Oosten en ook in het Oude Testament het besef

dat zelfs door een letterlijke toepassing het herstel nooit volledig zou zijn: daartoe dient vergeving gevraagd en geschonken. Wel blijft het principe van 'oog om oog, tand om tand' de grote ernst aangeven van de aantasting van iemands lijf en leden. Het woord 'tachat', dat steeds wordt gebruikt (oog 'tachat' oog, enz.), betekent letterlijk 'in plaats van', 'ter vervanging van'. Voor het eerst komt het voor in Gen.2:21 – er komt vlees i.p.v. Adams weggenomen rib; het letsel mag geen open wond blijven...

De toepassing van Jezus

In de Bergrede komt – zoals bekend – de Here Jezus ook te spreken over deze rechtsregel. In Matt.5:38,39 lezen we: *Gij hebt gehoord, dat er gezegd is: Oog om oog en tand om tand. Maar Ik zeg u, de boze niet te weerstaan, doch wie u een slag geeft op de rechterwang, keer hem ook de andere toe.* Vaak wordt dit zo uitgelegd, dat de Here Jezus zich keert tegen de wijd verspreide hardvochtigheid van zijn dagen. In Institutie IV,20.20 zegt Calvijn: 'Jezus reageert erop, dat de Farizeeën hun leerlingen wraakzucht leren'. Ik kan dat moeilijk beoordelen maar de eerder geciteerde passage uit de Misjna wekt bij mij een andere indruk. Kan het niet zo zijn, dat de Here Jezus ook in dit opzicht niet zozeer een ándere alswel een grótere gerechtigheid vraagt dan die van de Farizeeën?

Trekt Hij – in de lijn van de rabbijnse traditie – niet de oudtestamentische

Het *ius talionis* is in de praktijk vaak door middel van een geldboete afgedaan

'Zalig de vredeftichters', uit de Bergrede

De vlakte van Ginossar (Genesareth) vanaf de Berg der zaligsprekingen

tendens van eerlijkheid in barmhartigheid radicaal door op basis van de zaligsprekingen – Góð neemt het voor je op, daardoor kun jij prioriteit geven aan vergeving, verdraagzaamheid en zelfverloochening. Hij herinterpreteert dan het *ius talionis* vanuit het dubbele liefdesgebod, zoals je het eigenlijk ook al vindt in Leviticus 19:18: *Gij zult niet wraakzuchtig en haatdragend zijn tegenover de kinderen van uw volk, maar uw naaste liefhebben als uzelf: Ik ben de Here.* Waarbij wel bedacht moet worden, dat de Bergrede in eerste instantie de levensstijl tekent van zijn volgelingen en binnen zijn gemeente. Ook in de Bergrede blijft de Here Jezus ten slotte spreken over ‘de rechter’ (Matt. 5:25). Kennelijk houdt deze in het publieke domein een legitieme plaats.

Deze lijn zou eenvoudig door te trekken zijn naar de nieuwtestamentische brieven. In het licht van “Mij komt de wraak toe, Ik zal het vergelden, spreekt de Here.” (Rom. 12:19b, vergelijk Deut. 32:35) blijft wel de overheid een wreekster (Rom. 13:4) maar moeten broeders en zusters geen kwaad met kwaad vergel-

den en zelfs het goede voorhebben met alle mensen (Rom. 12:17).

Een stap terug

Het moet intussen wel als een duidelijke stap terug worden beoordeeld, dat ruim zes eeuwen na Christus de profeet Mohammed de Joden op dit punt oproept weer naar hun eigen heilige Thora te luisteren (Soera 5.45). Volgens Mohammed is de wet van de vergelding intussen als het ware in veiligheid gebracht bij de islam. Een stap terug, omdat de *Koran* weliswaar ruimte laat voor een geldelijke schadeclaim en voor vergeving maar nadrukkelijk ook voor een letterlijke toepassing van het ‘oog om oog, tand om tand’. Het lijkt er zelfs op, dat Mohammed na zijn gedwongen verhuizing van Mekka naar Medina tot een letterlijke toepassing meer geneigd is geraakt. Als die indruk juist is, valt dus bij de islam een tendens naar minder menselijkheid waar te nemen. En dan kan ook voor een doorbreking van de geweldsdynamiek in het Midden-Oosten inderdaad meer worden verwacht van de Joods-christelijke dan van de islamitische traditie.

1 Schriftelijke neerslag van de leerstellingen van joodse geleerden tot aan het eind van de tweede eeuw.

Een Israëlcommissie aan het werk

In 2003 heeft ds. Wiendelt Steenbergen, voorzitter van onze commissie, al eens in dit blad over opzet en programma van de Zwolse commissie geschreven. We stonden toen nog in de startblokken. Allereerst zijn we begonnen met een ‘Beleidsvisie’, waarin puntsgewijs is beschreven: de visie (waarom moet er aandacht zijn voor Israël), het plan (hoe geven we dat vorm) en de uitwerking (wat doen we concreet).

Wat gebeurde er in 2006

Nadat de commissie in 2002 was opgericht wachtte ons de taak om de gemeente ‘warm’ te krijgen. Te snel wordt gedacht dat het een hobby is, en dat als er eenmaal een Israëlcommissie is, de rest van de gemeente er niets meer aan hoeft te doen. Het heeft moeite en lange adem gekost om dat te doorbreken. De grote ommekeer kwam in 2006. In onze Beleidsvisie staat o.a. beschreven wat je concreet kunt doen: het organiseren van reizen naar Israël en contacten onderhouden met Messiasbelijdende Joden in Nederland en Israël. In vergelijking met andere concrete doelen in het Beleidsplan, die meer betrekking hebben op wat je binnen de eigen gemeente kunt doen, zijn dit doelen buiten je eigen gemeente. Maar hoe geef je daar gestalte aan?

Drie gebeurtenissen waren in 2006 van

invloed op die omslag: een thema-avond in maart, de aankondiging dat door het vertrek van ds. Hilbers de Afrika-werkreizen voor jongeren van onze gemeente zouden stoppen en de gemeentereis naar Israël, die in april 2006 plaatsvond. Binnen de commissie leefde de wens om meer te weten over de positie van Messiasbelijdende Joden in Israël. Toen ds. Kees Jan Rodenburg in maart 2006 weer voor een werkbezoek naar Nederland zou komen, hebben we hem gevraagd dat onderwerp voor ons op een thema-avond te behandelen.

Op die goedbezochte avond maakte hij duidelijk dat voorgangers van Messiasbelijdende gemeenten de oproep deden: laten christenen die Israël bezoeken niet alleen de bekende plaatsen bezoeken, maar laten ze ook eens belangstelling voor onze christelijke gemeenten hebben! Dat was natuurlijk een punt! Maar.... een maand later, in april, zouden wij met een groep gemeenteleden in Israël zijn en dan konden we laten zien dat wij wél contact wilden. De praktijk bleek echter stug. Ons programma zat erg vol met andere activiteiten en de voorganger die Kees Jan Rodenburg had uitgenodigd toen we hem een avond in Jeruzalem ontmoetten, kon op het laatste moment niet. Zo kwamen we in Nederland terug zonder een contact te hebben gelegd.

Weer naar Israël

Een paar weken na terugkomst van de gemeentereis, werd ik gebeld door Kid Lev-Ary. Hij was net lid geworden van onze gemeente en had gelezen dat de commissie nieuwe leden zocht. Hij wilde graag weten of dat iets voor hem was.

Kid is geboren in Tel Aviv in een Joods gezin, maar werd niet godsdienstig opgevoed. Hij was in Eilat in aanraking

ds. Kees Jan Rodenburg

Binnen de commissie leefde de wens om meer te weten over de positie van Messiasbelijdende Joden in Israël

Harriët Tamminga-Hebels

Groepsreis Israël 2006

De overvolle
kerkzaal

Veel verschillen vielen ons op: de inhoud van de dienst, de invloed van de voorganger, de invulling vanuit de joodse traditie

Kid Lev-Ary in
het park

gekomen met christenen. Toen hij later met een Nederlandse vrouw trouwde en in Zwolle ging wonen, kwam hij via een Alphacursus tot een levend geloof en deed uiteindelijk belijdenis in onze gemeente.

Zijn toetreden tot de commissie was het beginpunt van een verrassende ontwikkeling. Het bleek zijn droom te zijn, te horen bij een gemeente die bereid was contacten aan te gaan met een gemeente in Israël. Dat sloot aan bij mijn droom om contacten te krijgen met een gemeente in Israël en van daaruit jongeren (en ouderen) naar Israël te laten gaan.

Hoe nu verder?

Begin juni 2006 stelden we een en ander aan de orde binnen de commissie; ons voorstel besloten we met de volgende zin: We weten nu nog niet wat we kunnen verwachten, maar vertrouwen op Gods leiding op deze weg naar onze broeders en zusters in Israël. Hierbij laten wij ons inspireren door Efeziërs 2:14-22.

Nadat de commissie het voorstel had overgenomen ging ook de beleidsgroep (cluster) die binnen de huidige structuur van onze gemeente advies uitbrengt aan de kerkenraad, ermee akkoord. Zo kwam het doel: een partnerschap aan te gaan met een gemeente in Israël dichterbij.

Maar hoe vind je contacten met zo'n gemeente als je een paar duizend kilometer bij elkaar vandaan bent? Het leek ons het beste daarvoor zelf naar Israël te gaan. In augustus zou daarom een eerste werkbezoek in dat land gebracht worden.

De eerste reis

De reis stond gepland van 9 – 21

augustus. De tickets waren gekocht en er moest veel voorbereid worden: welke gemeenten zouden we kunnen bezoeken, waar had Kid al eens contact mee gehad, welke gemeenten werden door Kees Jan Rodenburg aangeraden; uiteindelijk een hele lijst van adressen en contactpersonen. Maar wat een schrik toen in Israël de Libanonoorlog uitbrak. Konden we nog wel gaan? Was het verantwoord? Maar gezien de informatie die Kid vanuit Israël kreeg en het feit dat er geen negatief reisadvies kwam, besloten we om toch te gaan. Na een bidstond met gemeenteleden gingen we 9 augustus op reis. Ik had verwacht een ontredderd land aan te treffen waar iedereen in de ban van de oorlog zou zijn, maar dat was niet het geval. In die delen van het land waar de raketten niet konden komen ging het leven schijnbaar gewoon door: volle winkels, terrasjes en stranden.

We hebben die eerste reis verschillende gemeenten bezocht: in Jaffo, Tel Aviv, Rishon leTzion en Jeruzalem. Veel verschillen vielen ons op: de inhoud van de dienst, de invloed van de voorganger, de invulling vanuit de joodse traditie, de ontvangst van gasten etc. Het was heel goed om die bijeenkomsten mee te maken en te ondervinden hoe een gemeente 'aanvoelde'. Het was steeds ook heel verrassend hoe we ontvangen werden. Soms ook teleurstellend toen we, hoewel er via telefonisch contact een afspraak was gemaakt met de voorganger, toch voor een dichte deur kwamen omdat er in augustus geen diensten werden gehouden. Maar daardoor kwamen we bij een andere gemeente waar we een fijne dienst en een leuke picknick meemaakten!

Ook de contacten die we in de tussenliggende dagen kregen (gesprekken met voorgangers, gemeenteleden en 'toevallige' ontmoetingen) waren heel bemoeiend. Dat we ondanks de oorlog tóch naar Israël waren gekomen verraste de mensen. Het werd erg gewaardeerd

omdat het aangaf dat we serieus waren in onze wens om contact te maken.

Hoe verder?

Na terugkomst moesten we natuurlijk verslag uitbrengen en onze plannen verder de gemeente inbrengen. Dat hebben we ook gedaan bij het CIS (Centrum voor Israëlstudies) in Ede, waar we ook geregeld mailcontact mee hebben, evenals met Kees Jan Rodenburg. Door een digitale Nieuwsbrief aan vrienden en belangstellenden houden we die groep op de hoogte van alle ontwikkelingen en via artikelen in ons maandblad Contact wordt de gemeente geïnformeerd. Als 'fundraising' begonnen we in december met Sabbatmaaltijden (een maandelijks viergangendiner voor € 30,-).

In ons Actieplan dat we aan de kerkenraad voorlegden, staat o.a. dat we bij het aangaan van contacten **drie doelgroepen** hebben:

- 1) **de Messiasbelijdende gemeente in Israël:** bemoediging en versterking van hun missie
- 2) **de CGK Zwolle:** nieuwe impulsen in de visie op Israël en bewustwording van onze taak t.o.v. Israël
- 3) **deelnemers aan uitwisseling:** visie op Israël, geloofsversterking en persoonlijke vorming.

De kerkenraad is begin februari 2007 unaniem accoord gegaan met dit Actieplan. Eind februari hebben Kid Lev-Ary en ondergetekende tijdens een tweede werkbezoek gemeenten rond Haifa bezocht, een regio die in augustus 2006 niet bereikbaar was. Op grond van onze rapportage is besloten om de gemeente Chesed weEmet (Genade en waarheid) in Rishon leTzion (vlakbij Tel Aviv) te benaderen. Deze gemeente reageerde positief en daarna zijn er al veel mailtjes over en weer gegaan en heeft Kid in mei hun Pinksterconferentie in Haifa bijgewoond! Ds. Steenberghe heeft het mailcontact met hun voorganger Baruch Maoz opgepakt en ettelijke theologische

Baruch Maoz

onderwerpen betreffende de positie van Israël en de verhouding van kerk en Israël zijn de revue al gepasseerd. Het is erg fijn om door die correspondentie* te zien hoe dicht we theologisch en confessioneel bij elkaar liggen. Alle contacten gaan in het engels, dus er gaat veel tijd zitten in het vertaalwerk.

De huidige plannen

Een van de doelen die we voor ogen hadden is de uitwisseling van groepen, jong en ouder. Veel werk is daar al voor verzet en zoals het er nu naar uitziet gaat er in februari 2008 een groep volwassenen en in juli 2008 een groep jonge gemeenteleden o.l.v. Kid Lev-Ary en andere begeleiders twee weken naar Israël. De jongeren zullen o.a. samen met een groep jonge gemeenteleden van Chesed weEmet aan een project werken en samen kamperen. In de toekomst hopen we natuurlijk dat ook gemeenteleden van Chesed weEmet naar Zwolle zullen komen.

Een droom is waar geworden. Gebeden zijn verhoord.

We danken God die ons dit in ons hart heeft gegeven en ons daar zo in gezegend heeft.

Maar vooral danken we God dat we op deze manier de gemeente in Israël kunnen sterken in hun taak Zijn liefde, geopenbaard in het verlossingswerk van Jezus Messias, onder hun volksgenoten te verspreiden.

commissie Kerk en Israël CGK Zwolle
kerkenisrael@hetnet.nl

* binnenkort kunt u op de site www.zwolle.cgk.nl de uitgekomen Nieuwsbrieven en deze correspondentie bekijken!

Besloten is om de gemeente Chesed weEmet (Genade en waarheid) in Rishon leTzion (vlakbij Tel Aviv) te benaderen

Kid met David en Lisa Loden in Netanya

Bij de synagoge van Zwolle

Alie Bakker

De geschiedenis van het Zwolse Jodendom

De eerste beschikbare informatie over de Joodse gemeenschap in Zwolle leidt terug tot het begin van de veertiende eeuw. Op dat moment woont er een klein aantal Joden, oorspronkelijk afkomstig uit Westfalen. In 1349 echter wordt de gemeenschap in zijn geheel uitgeroeid als gevolg van vervolgingen. Joden krijgen in de geschiedenis en ook nu vaak de zondebokrol toegewezen, dit keer is de oorzaak van de vernietiging de pestepidemie. De 14e-eeuwse burgemeester en kroniekschrijver van Zwolle, Albert Snavel, vertelt op lyrische wijze dat de Joden in 1349 zijn vermoord “Uit liefde voor God”, zo staat te lezen op de eerste pagina van het Memorboek (M.H. Gans 1971).

Aan het begin van de vijftiende eeuw vestigen zich opnieuw enkele Joden in Zwolle, maar in 1490 maakt een verbod van het stadsbestuur een eind aan hun verblijf. Een ruime honderd jaar later verandert de houding van de stedelijke overheid. Het stadsbestuur neemt een meer liberale houding aan tegenover de Joden en enkele Joden krijgen het recht om zich in Zwolle te vestigen. Gildes stellen zich open voor Joden en het aantal Joodse inwoners in Zwolle neemt toe. Er kan een georganiseerde

gemeente gevormd worden. In 1722 wordt een begraafplaats aangekocht aan de Willemsvaart.

In 1746 krijgen de Joden in Zwolle het recht om hun godsdienst openlijk te belijden en huren ze de Olde Munte als synagoge. Ruim tien jaar later schenkt het stadsbestuur het gebouw de Librije, een deel van het voormalig Dominicaanenklooster aan het Broerenkerkplein, aan de Joodse gemeente. Na restauratie van het gebouw wordt de synagoge in 1758 ingewijd.

Door de relatief goede economische omstandigheden oefent Zwolle grote aantrekkingskracht uit op vaak behoeftige Joden van buiten de stad. Gedurende de gehele achttiende eeuw trachten zowel de burgerlijke overheid als de Joodse gemeente de aanwas te beperken. In 1795 (oprichting van de Bataafse Republiek) krijgen de Joden in Zwolle dezelfde burgerlijke positie als de overige inwoners.

Bij de reorganisatie van het Nederlandse Jodendom en de indeling in ressorten in 1814 wordt Zwolle aangewezen als zetel

In 1746 krijgen de Joden in Zwolle het recht om hun godsdienst openlijk te belijden

Want mijn huis is een huis van gebed voor alle volkeren

van het opperrabbinat van Drenthe en Overijssel. In de gehele negentiende eeuw blijft de Joodse gemeenschap groeien, totdat zij aan het einde van de eeuw haar hoogste ledental bereikt, er zijn dan vermoedelijk ruim 600 honderd Joden in Zwolle. De synagoge aan het Broerenkerkplein, die eigenlijk al te klein is, wordt in 1860 opgeknapt. In 1887 wordt aan de Watersteeg (de huidige Kuyershuislaan) een tweede joodse begraafplaats in gebruik genomen.

De huidige synagoge

In 1899 komt er een nieuw gebouw aan de Schoutenstraat, dat ook een schoollokaal bevat. De synagoge wordt gebouwd naar een ontwerp van architect F.C. Koch en zoals gebruikelijk bij een synagogegebouw is de richting oost-west georiënteerd. Aan de oostzijde (richting Jeruzalem) bevindt zich de ark, waar de Thorarollen in staan. In het midden staat de Bima, de verhoging waarop de lezing uit de Thora plaatsvindt. Vóór de Bima staan de zetels van het bestuur, aan de zijkanten zitten de mannen, aan de westzijde is het vrouwenbalkon. Aan de voor/zijkant van het gebouw is een kleine sjoel. Op de voorgevel, rechts van de deur, is de tekst uit Jesaja 56:7 aangebracht: "Want mijn huis is een huis van gebed voor alle volkeren".

De oorlogsjaren

Bij de ingebruikname van de nieuwe

synagoge in 1899 hoopt men op uitbreiding in de komende eeuw. Die uitbreiding komt er, maar anders dan men op dat moment droomt. Door de antisemitische maatregelen in Hitler-Duitsland komen er in de jaren '30 veel vluchtelingen over de oostgrens, en een deel daarvan vestigt zich in Zwolle. De Joodse gemeente is actief: tussen het begin van de eeuw en het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog worden er verschillende verenigingen opgericht, waaronder een sport- en ontspanningsvereniging voor de jeugd en een zionistische beweging.

De ramp van de jaren 1933-1945 gaat Zwolle niet voorbij. De maatregelen van de bezetter drukken zwaar op de Joodse gemeenschap; zo worden in 1941 de Joodse veehandelaren van de veemarkt verwijderd. Na de uitsluiting van de Joodse kinderen uit het openbare onderwijs worden in Zwolle voor hen een lagere en twee middelbare scholen opgericht. Na de eerste razzia, die begin oktober 1942 plaatsvindt, wordt een onbekend aantal Zwolse Joden naar Mauthausen gedeporteerd. Tussen 1942 en 1943 vinden de georganiseerde deportaties plaats, waarbij het merendeel van de Joodse inwoners van Zwolle, via Westerbork, naar de kampen in het oosten wordt weggevoerd. Op een enkeling na vinden ze daar allen de dood. Slechts een kwart van de Zwolse Joden

Slechts een kwart van de Zwolse Joden weet onder te duiken en zo de oorlog te overleven

weet onder te duiken en zo de oorlog te overleven.

De Duitse autoriteiten leggen beslag op de synagoge en gebruiken het gebouw als opslagplaats voor de meubels van de gedeporteerde Joden. De Thorarollen en de rituele voorwerpen worden gelukkig tijdig verstopt, evenals het archief. De secretaris, de heer N. Zwaanburgh, geeft bij het bestuur aan dat hij het archief op een goede plek zal verstopten met de bedoeling het na de oorlog weer te voorschijn te halen, maar hij, zijn vrouw (een dochter van rabbijn Samuel Juda Hirsch) en hun in Sobibor geboren dochtertje Mirjam keren echter niet terug naar Zwolle; ze worden in 1942 in Sobibor vergast.

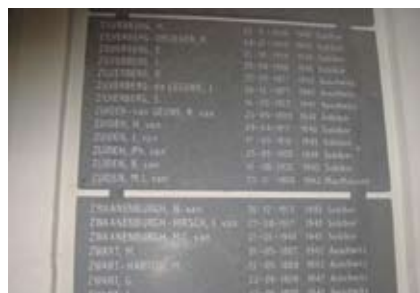
Na de oorlog

Na de oorlog lijkt Joods Zwolle verloren gegaan. Enkelene kunnen zich echter niet neerleggen bij het idee dat er geen Joodse gemeente meer is in Zwolle en er worden pogingen gedaan om weer geregeld sjoeldiensten te houden. Men zoekt naarstig naar het verdwenen archief, dat tot de dag van vandaag niet is gevonden. Men hoopt het onverwacht nog een keer te vinden, het is echter aannemelijk dat het verloren is gegaan.

Pas in 1989 kan dankzij de hulp van vele (ook niet-Joodse) stadgenoten de restauratie van het gebouw zijn beslag krijgen. Bij de herinwijding van de synagoge wordt een deel van de Schoutenstraat en de Nieuwe Markt genoemd naar Samuel Juda Hirsch (1872-1941), de laatste opperrabbijn van Zwolle. Door zijn werkkraft, vroomheid, bescheidenheid, liefdadig werk en principiële houding was hij in vele Joodse en niet-Joodse kringen een geacht man. Hirsch stierf een natuurlijke dood en is in 1941 onder grote belangstelling op de Joodse begraafplaats in Zwolle begraven.

De herinnering levend houden

Het gemeentebestuur van Zwolle vraagt

500 namen

begin 1990 het synagogebestuur tien namen te noemen van in de oorlog omgekomen Joden, want in de nieuwe wijk Schellerbroek worden straten naar hen vernoemd. Een moeilijke keuze voor de bestuursleden als er 500 mensen zijn omgekomen..... Eén van deze tien straten wordt de M.C. Zwaanburghstraat, vernoemd naar Mirjam, de kleindochter van Samuel Juda Hirsch, geboren en overleden in Sobibor.

In maart 1999 wordt het honderdjarig bestaan van de Zwolse Synagoge gevierd met twee lezingen en muziek. Het bestuur is dankbaar, maar meent dat een grootse viering, gezien het verleden, niet op zijn plaats is.

Omdat de Joodse gemeente zo klein is (geworden) is na de restauratie een *mehiatsa* geplaatst, een hek dat de ruimte van de eredienst afscheidt van de ruimte die een cultureel/educatieve bestemming heeft. Het (vroegere) vrouwenbalkon wordt niet meer gebruikt, daar is nu een tentoonstelling ingericht over "Joods leven in en om Zwolle". Tijdens de eredienst zitten vrouwen en mannen nog wel gescheiden, omdat het een orthodoxe gemeente is.

Boven de toeg is de tekst aangebracht: "Gedenk de Thora van Mosjé mijn dienstknecht die Ik hem heb bevolen op de berg Horeb" (Maleachi 3:22). Aan de wanden zijn de namen van de 500 Zwolse Joden in alfabetische volgorde aangebracht. Met dit monument wordt op 4 mei 1995/ 4 Ijar 5755 een

In 1989 kan dankzij de hulp van vele stadgenoten de restauratie van het gebouw zijn beslag krijgen

Ark met kandelaren

gemeenschappelijke *matseiwah*/grafzerk geplaatst voor alle Zwolse Joden, omgekomen in de Duitse vernietigingskampen 1940-1945.

Naast de Ark met de Thorarollen staat de *chanoeka* kandelaar. De liturgische kleden wisselen qua kleur, op het moment van het bezoek aan de synagoge is de kleur wit. Wit wordt gebruikt in de periode tussen *Rosj Hasjana* (Nieuwjaar; dit jaar op 13 en 14 september) en *Jom Kipoer* (Grote Verzoendag; dit jaar op 22 september).

De huidige activiteiten

Het gebouw wordt momenteel intensief gebruikt voor religieuze en culturele doeleinden. Om de veertien dagen zijn er *sjoeldiensten* op zaterdag. Op hoogtijdagen, zoals *Jom Kipoer*, kan het voorkomen dat er 35 bezoekers zijn, op andere zaterdagen is dit aantal beduidend lager. Een *minjan* (aanwezigheid van tenminste 10 mannen van 13 jaar en ouder) is nodig voor het zeggen van alle gebeden. Onlangs waren er slechts 9 mannen, maar gelukkig kwam er enigszins verlaat nog een gezin uit Harderwijk waardoor de dienst toch kon doorgaan. De bezoekers komen behalve uit Zwolle, uit plaatsen in de regio. Tot grote vreugde van de leden hebben zich onlangs twee jonge gezinnen, met gezamenlijk 5 kinderen, bij de gemeente aangesloten. Deze Joodse ouders kiezen er bewust voor hun kinderen joods op te voeden. Eén keer in de 14 dagen komt er een leraar uit Haarlem om de

kinderen joods onderwijs te geven. De orthodoxe rabbijn Jacobs uit Amersfoort is rabbijn in Zwolle, maar hij preekt niet in iedere dienst. In de Joodse gemeente is het gebruikelijk dat ook leden van het bestuur preken.

Zoals bij elke orthodoxe gemeente is de gehele dienst in het Hebreeuws, degenen die het Hebreeuws niet beheersen kunnen met behulp van een Nederlandse vertaling meelesen (een dienst in een liberale gemeente wordt in het Nederlands gehouden). De liturgie heeft een vaste volgorde, een vast onderdeel is het gebed voor het koninklijk huis en de overheid.

Het bestuur bestaat momenteel uit 5 leden, waaronder één vrouw, dit laatste is best bijzonder gezien het feit dat het in Zwolle een orthodoxe gemeente is.

De Joodse gemeente heeft elkaar weer gevonden. Natuurlijk is het niet te vergelijken met de vooroorlogse jaren. Maar de bezoekers, waaronder een aantal niet-Joodse gasten, zijn enthousiast. Dat uit zich in het bijzonder na de dienst, waar na de '*kiddoesj*' bij de koffie of de thee wordt nagepraat.

Geraadpleegd

Joods Historisch Museum/Nederland/
Zwolle;

Instituut voor Nederlandse geschiedenis;

"Zwolse Synagoge: centrum voor religie en cultuur" door Wil Cornelissen;

Informatie Open Monumentendag 2007;

Wil Cornelissen, lid van bestuur

Om de veertien dagen zijn er *sjoel*-diensten op zaterdag

Liturgie met vertaling

Nieuwe Nederlanders

Bespreking van het boek van drs. Bart Wallet, *Nieuwe Nederlanders; de integratie van de joden in Nederland, 1814-1851*; uitg. Bert Bakker, Amsterdam, 2007, 323 pag.

C.J. van den Boogert

Integratie

Integratie en integratiebeleid zijn aan de orde van de dag. Het gaat dan nu doorgaans over de integratie van islamitische allochtonen in de Nederlandse samenleving. Soms kan een boek over een geheel ander tijdvak uit onze geschiedenis ons inzicht geven in deze materie. Het boek van drs. Wallet doet dit zeker. Hij schrijft over de Nederlandse Joodse gemeenschap in de eerste helft van de 19e eeuw. Daarover was tot op heden geen grondige, op nationale archiefstukken gebaseerde, studie verschenen. Ons wordt een kijkje gegund in de manier waarop de Nederlandse overheid,

nog vóór de grondwet van 1848, met de scheiding van kerk en staat, integratiebeleid voerde en omging met religie en kerkgenootschappen. Als nazaten van de Afscheiding in 1834 zouden wij daar wat kijk op kunnen hebben, maar hoe dat op de joodse gemeenschap werd toegepast en hoe het daar werd beleefd, was tamelijk onbekend. Het boek vult deze lacune op.

Ingrijpende veranderingen

Het was de tijd van de Franse Verlichting. Deze bracht aan het eind van de 18e eeuw diepgaande veranderingen teweeg in het intellectuele leven van de Joodse gemeenten. Ook in Nederland deden, onder invloed van koning Lodewijk Napoleon, deze veranderingen zich gelden. Zo werd de binding aan de orthodoxe levensstijl door velen losgelaten. De meest fundamentele verandering echter was deze:

- * Tot vóór 1796 werden Joden gezien als 'vreemdelingen, behorend tot een andere natie, de Joodse Natie'.
- * Daarna werden ze beschouwd als 'nieuwe Nederlanders'.

De Joden waren niet langer een apart 'volk', onderscheiden van de Nederlanders. Juridisch gezien waren het van het ene op het andere moment echte Nederlanders geworden. Het enige wat hen nog onderscheidde van de andere Nederlanders was hun godsdienst.

Er had 'gelijkberechtiging' van Joden als staatsburgers plaatsgevonden. Koning Willem I heeft, na het vertrek van de Fransen, het principe van gelijkberechtiging overgenomen.

Het beleid van de overheid was er op gericht dat de 'nieuwe Nederlanders' zouden integreren. Van politiek-juridische emancipatie, die door de landelijke overheid was verleend maar op plaatselijk niveau niet altijd direct al werd toegepast, moest het tot sociaal-culturele emancipatie komen. Het integratiebeleid werd als volgt uitgevoerd.

De Hoofdcommissie

Om van de Joodse bevolkingsgroep loyale staatsburgers te maken werd door de overheid een 'Hoofdcommissie tot de zaken der Israëlieten' ingesteld. Deze kreeg twee primaire opdrachten mee: *centralisatie en nationalisering*.

Centralisatie hield in dat aan de plaatselijke Joodse gemeente de zelfstandige positie werd ontnomen. Men moest zich voortaan schikken in besluiten die door een Opperconsistorie, een soort landelijk bestuur, werden genomen. Dit bracht veel verzet met zich mee. Alleen al de twee cultureel en maatschappelijk sterk van elkaar verschillende Joodse groeperingen, de *sefardische* Joden uit zuidelijke landen en de *ashkenazische* Joden uit de oostelijke landen, waren moeilijk tot eenheid te brengen. Bovendien werd de bevoegdheid en de invloed van de plaatselijke rabbijnen, van wie niemand een plek kreeg in de Hoofdcommissie, sterk beperkt. Het 'poldermodel' avant la lettre werd daarom ook toen reeds toegepast. Het heette toen 'Hollandse middelmaat' vanwege de vele compromissen die gesloten werden.

Nationalisering, de tweede specifieke

opdracht, gaf aandacht aan de vraag hoe dé echte Nederlandse identiteit verkregen zou kunnen worden. Ook in onze dagen, gezien de commotie rond uitspraken van prinses Maxima, een actueel thema. Het *Jiddisch* moest plaats maken voor het Nederlands. Het onderscheid tussen het burgerlijke en godsdienstige moest in kaart gebracht worden. De kwaliteit van besnijdenis moest worden verbeterd. Het kerkelijk huwelijk mocht pas na het burgerlijke plaatsvinden. Er moest gepreekt worden in de landstaal en de preek kreeg, n.b. echt protestants, een vaste plaats in de liturgie. Er werd zelfs een jaarlijkse prijsvraag uitgeschreven voor de beste Nederlandstalige preek. En natuurlijk, hoe schaf je het rommelige,

Nieuwe Nederlanders

dus onbeschaafde, karakter van de joodse eredienst af. Het rommelige karakter was ook de meer verlichte Joden al lang een doorn in het oog. Het 'deugdzame' leven dat alle Nederlandse burgers in de 19de eeuw eigen behoorde te zijn, moest ook door de 'Nieuwe Nederlanders' worden aangeleerd. Als we het geheel overzien brandt de vraag ons bijna op de lippen of in die tijd een dubbel paspoort wel tot de mogelijkheden zou hebben kunnen behoren.

Drie indringende vragen

Als we het beleid waardoor de overheid grip trachtte te krijgen op de 'Nieuwe Nederlanders' overzien, moeten in de Joodse gemeenschap tenminste drie vragen sterk geleefd hebben.

- * Zou de in gang gezette emancipatie niet tot assimilatie leiden? Met name de meer verlichte Joden, die afstand hadden genomen van de traditie, bewogen zich in die richting.

- * Was het opgeven van de eigen nationaliteit niet in strijd met de belofte van God dat het volk Israël onder de Messias eens zou terugkeren naar het eigen land?

De worsteling met die vraag vond vooral plaats binnen de kring van de orthodoxe Joden.

- * Bracht de sterke gerichtheid op de Nederlandse nationaliteit niet een verwijdering te weeg van het wereldjodendom? Hoe blijf je solidair met je mede-Joden elders in hun omstandigheden?

Deze en andere vragen komen aan de orde in het voortreffelijke boek.

Ben boek aan te bevelen voor wie van geschiedenis houdt en wie het Joodse volk ter harte gaat.

Tegelijk wordt men ingeleid in de moderne discussie over intergratie en integratiebeleid.

Colofon

Commissie van redactie

drs. C.J. van den Boogert
ds. A. Brons
ds. H.D. Rietveld

Eindredacteur

drs. C.J. van den Boogert
Graspieper 8
8081 ZR Elburg
tel.: (0525) 69 02 22
e-mail:
booge269@planet.nl

Internetpagina

www.kerkenisrael.nl

Administratieadres

Landelijk kerkelijk bureau
van de Chr. Geref. Kerken
Vijftien Morgen 1
3901 HA Veenendaal
Postbus 334
3900 AH Veenendaal
tel. (0318) 58 23 50
fax (0318) 58 23 51
e-mail: lkb@cgb.nl

Penningmeester

H. van Braak
Prins Willem-Alexanderpark
133
3905 CD Veenendaal
tel.: (0318) 51 54 27
e-mail:

penningmeester@kerkenisrael.nl
Gironummer 365271,
t.n.v. penningmeester
deputaten Kerk & Israël
CGK te Veenendaal

Voor legaten en schenkingen kunt u contact opnemen met de penningmeester; hij geeft ook gaarne informatie over diverse aan te bevelen projecten.